

מעשה באדם אחד שנתן עיניו באשה אחת –

עיון במושג 'אבק'

הוד עודד שוורצפוקס

- א. פתיחה
- ב. מה לא אבק?
- ג. מה כן אבק?
- ד. גילוי; עריות
- ה. שיטת הר"ן
- ו. שיטת הרמב"ם
- ז. סיכום

א. פתיחה

חיו של יהודי מלאים בכל רגע ורגע במצוות עשה ולא תעשה אותן הוא מחויב לקיים, אך במקומות שבהם קיום המצווה עלול לסכן את חיו – אין הוא מצווה למסור את נפשו עבורה. "וחי בהם – ולא שימות בהם" (יומא פה, ב).

עם כל זאת, ישנן שלוש עברות שבהן לא נאמר "וחי בהם". שלושת העברות המדוברות הן גילוי עריות, שפיכות דמים ועבודה זרה. בעת שהאדם צריך לבחור אם לעבור על אחת מהעברות האלה או להיהרג – חובה עליו להיהרג ולא יעבור. מסירת הנפש במצב כזה נקראת 'קידוש השם'.

לפי מספר רב של פוסקים¹ יש בשלוש העברות שמנינו הרחקה מיוחדת הנקראת 'אביזרייהו דעברה' או 'אבק עברה', כאשר אנחנו אומרים לאדם להיהרג ולא לעבור גם על דברים שאינם כלולים בגדרי אותן עברות, אלא נמצאים בתחום חיצוני להן, והם הנקראים 'אבק'.

האבק הוא מושג מעניין כי אין בו מעשה איסור, אך הוא בגדרי האיסור. לכאורה, נראה שאבק מצומצם למעשים מסוימים הדומים למעשה האסור, אבל מה מעמדו של אותו אבק, ומניין לנו שפעולה זו או אחרת נקראת אבק?

1. שולחן ערוך יורה דעה קנז, א; תורת האדם שער המיחוש ענין הסכנה (כתבי רמב"ן, מהדורת מוסד הרב קוק), עמוד לה; ר"ן על הרי"ף עבודה זרה ט, א.

במאמר זה נברר את מושג האבק, ונטען שבהגדרתו הוא מושג 'נזיל' ולא מצומצם לציר אחד בעברה, אלא תלוי בהבנת מהות האיסור שאליו נלווה ובתודעת האדם הפועל. נעשה זאת דרך סקירה של 'אבק גילוי עריות', שבה נאמר 'ייהרג ובל יעבור', ונחלקו הראשונים מה מאבק העברה נאסר יחד עם העברה. דרך חילוקים אלה נראה כיצד מספר מחלוקות נעות בכלל סביב השאלה מהי כוונת התורה, מה מקום כוונת האדם ומתוך כך – מהו אבק העברה.

ב. מה לא אבק?

בכל מצוות התורה יש לנו הגדרה מדויקת, פחות או יותר, מהו האיסור שבעברה או מהם גדרי המצווה, וגם באיסורים עם אופי מטושטש – חכמים לאורך הדורות שקדו בבירור ההלכה למעשה.

אלא שכמו שלכל גבול יש 'תחום אפור', כך גם בהלכה אנו פוגשים את מושג האבק החופף לעברה – פעמים שהוא אסור בעצמו, פעמים שהוא דרבנן ופעמים שהוא דאורייתא, אבל תמיד הוא פחות חמור מהעברה. בפירושים המקובלים למושג 'אבק' ו'אביזרייהו' ניתן למצוא ניסוח מטושטש מעט כדוגמת פירוש רש"י במסכת סוכה על המושג 'אבק שביעית' המופיע בגמרא שם:

מידי דלא הוי עיקר האיסור תלוי בו קרוי 'אבק'. וכן אבק רבית וכן אבק לשון הרע שאינו לשון הרע גמור אלא צד לשון הרע, כמו אבק העולה מדבר הנכתש במכתשת.

(רש"י סוכה מ, ב ד"ה כמה)

אם כן, מהו הצד הזה? היכן האבק נמצא על מפת האיסור וההיתר?

בשלב זה עלול הקורא לחשוב שאבק הוא סוג של ספק או תקנה, שהרי גם שני המושגים האלו אינם עיקר האיסור ובכל זאת אסורים מחמתו. כמובן שאין מקום להגיד שאבק הוא אחד מהמושגים האלו, כי אין אנו מוצאים שימוש זהה בין המושגים האלו לאורך כל ספרות חז"ל. עוד ראייה לכך הם דיונים הלכתיים ארוכים שבהם מדובר אך ורק על אבק עברה בלי הזכרת המושג 'ספק' או 'תקנה' (להבדיל מהמושגים 'אבק' ו'אביזרייהו', שבכל דיון על אחד מהם מוזכר גם השני ללא הבחנה). דרך השלילה של הדמיון לספק ולתקנה, נצליח לקבל תמונה בהירה יותר של המושג.

נתחיל משלילת ההבנה שהאבק הוא ספק. התיאור המקובל לספק הוא אי ודאות, הן בספק בפסיקת ההלכה והן בספק במציאות. אין זה דומה לאבק, כי האבק הוא מצב שידוע בוודאות מה המציאות הנידונה ומהן גבולות ההלכה.

שלילת ההבנה שהאבק הוא ספק מובילה אותנו לחשוב שמא מדובר בתקנה. הרי אם הדבר אינו נמצא בתוך גבולות האיסור, וגם ברור לנו כשמש מהי המציאות – אולי האבק הוא דבר המוביל לעברה, שחכמים אסרו שמא האדם יתפתה לעברה עצמה. כלומר, מדובר בתקנה.

כאן אנו נדרשים לנקוט בבחירת עמדה, שהרי נחלקו בכך ראשונים². יש מהם שסברו שאין באמת איסור מהתורה על אבק, והבינו את מה שאחרים תפסו כאבק בתור תקנה דרבנן. לראשונים שאומרים שהאבק הוא איסור דאורייתא, קשה לומר שאבק הוא תקנה להרחקה מהעברה, שהרי התורה כולה היא 'תקנה דאורייתא', ומה שונה הרחקה מאיסור מעצם האיסור? קושי זה נמצא גם באיסור הקרבה לנידה:

איזהו סייג שעשתה תורה לדבריה? הרי הוא אומר "ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב", יכול יחבקנה וינשקנה וידבר עמה דברים בטלים? ת"ל "לא תקרב".

(אבות דרבי נתן ב, א)

על כך ישאל הלומד: איך יכולה התורה לאסור דבר שמא יגרור את האדם לעברה? הרי ההרחקה עצמה תהפוך לאיסור תורה בדיוק כמו הדבר ממנו היא נועדה להרחיק. נענה על כך בחלק הבא.

ג. מה כן אבק?

כדי לעזור להבין את הגדרת האבק נשתמש במשל לתחומי הכלל והפרט באיסור והיתר מתחומי הטריטוריה הפוליטית – מדינה ועיר. 'מדינה' היא מצב תודעתי הנובע בעקבות קיום מצווה אחת או כמה מצוות הקשורות זו בזו, ו'עיר' היא פרט הלכתי מתוך מצווה המכילה אותו, כמדינה המכילה עיר, הוא ניתן ליישום וגבולותיו ברורים. עיר יכולה להיות גם מצווה יישומית מתוך מכלול מצוות היוצר תודעה מסוימת, מתוך מדינה.

הערים הן המעשים שהאדם מבצע כדי להגיע לתודעת המדינה. הבנה זו של המצוות, כדרך הרמב"ם³ וחכמים רבים נוספים, מבררת מדוע נצטוונו על דברים מסוימים, בעזרת שיוכם לקבוצה גדולה יותר. הרי מטרת כל המצוות בה היא להביא את האדם לתודעה מסוימת, ובעזרת כל אותן המדינות להגיע לדעות ולמידות הנכונות.

2. רמב"ם סנהדרין והעונשים המסורים להם ה, ט; שולחן ערוך יורה דעה קנז, א

3. במורה הנבוכים ג, כז והלאה. שם הוא מאריך מדוע לשיטתו אין ערך לעצם המצווה, אלא לתוצאתה.

הציווי לא לנקום ולא לנטור מוזכר בספר ויקרא (יה, יט). במשלנו, איסור זה ייקרא 'עיר' המייצגת שטח מצומצם של מצבים שבייך להגיד את הציווי לא לנקום ולא לנטור, ובעלת יישום הלכתי יחסית ברור. אך, העיר הזו נמצאת במדינה, קבוצה של סיטואציות בין אדם לחברו או בין אדם למקום. פעמים שהעיר תגדיר את גבולות המדינה בעזרת קל וחומר, ופעמים שהיא נותנת דוגמה מצויה לאותה המדינה כדי לעזור לזהות את המדינה גם במקום נוסף, אחרי שהתורה אוסרת את ה'עיר', "לא תקם ולא תטר את בני עמך" היא ממשיכה ומסבירה שעיר זו היא חלק מ'מדינה' רחבה יותר הנקראת: "ואהבת לרעך כמוך".

ערי האיסור וההיתר במדינה ממשיכות להתפרט גם בדברי חז"ל, ויש שנאסרות ומותרות מתוקף דרבנן. המשותף לכל הערים הנכללות בתוך אותה מדינה, הוא שכולן מובילות למצב דומה מבחינת התודעה של האדם העובר את העברה.

יתרה מכך, נרצה לטעון כי לכל מדינה ישנם קשרי חוץ, ופעמים שהתורה כל כך הרחיקה אותנו מאיסור מסוים, עד שאסרה אפילו את המקומות המחזיקים בקשרי ידידות עם המדינה האסורה ואינם נמצאים בגבולות המדינה, ותחום זה נקרא בנמשל 'אביזרייה' או 'אבק'.

הקפיצה שיש באיסור אבק עברה היא שאנחנו אוסרים בצורה כוללנית את כל המצבים בהם האדם הפרטי יודע שמעשה עלול להביא אותו לתודעת עברה, גם אם על פניו הוא עושה הכול כהלכה. לעומת זאת, בתקנותיהם של חכמים היה לנגד עיניהם מעשה מסוים שהם ראו לנכון לאסור מחמת העברה. יש מעשים שנאסרו כי הם בוודאי מביאים לתודעה מסוימת, ומעבר לזה יש מעשים מסוימים שיביאו אדם מסוים לתודעת עברה. לכן, יש פעמים שהתורה אינה אוסרת פעולה מחמת התוצאה, אלא אומרת לאדם: "כל פעולה שתביא אותך לתוצאה הזו – אסורה".

כאן, לטענתנו, נעוץ ההבדל: האבק הוא איסור שפונה אל הסובייקט. כל אדם נדרש להפעיל שיקול דעת האם מעשה מסוים, כשר ככל שיהיה, יוביל אותו לתודעת החוטא. קביעה זו נדרשת, כי אילו לחכמים הייתה ביקורת על מעשה מסוים המביא לידי עברה – הם היו אוסרים אותו. אך, לכל אדם יש דברים המשפיעים עליו כפרט ומביאים אותו, כסובייקט, לידי עברה. לחכמים אין ביקורת בתחום זה, לכן הם קראו לו 'אבק עברה' ואף אסרו אותו בשלושת העברות. לכן, האדם הפרטי נדרש לחשוב במושגים רחבים יותר של "מה הייתה כוונת התורה?", ולהיות מספיק ישר עם עצמו כדי לא להיות כנבל ברשות התורה.

מתי אנחנו יודעים שנאסר האבק מהתורה? המדינה (רעיון האיסור) בדרך כלל היא תחום נזיל ומופשט, והערים (מקרי האיסור) הן היציבות יותר. אך כאשר בתוך מדינה אנו מוצאים

עיר עם אופי מופשט – פירוש הדבר הוא שחלק מקיום האידיאל נמצא גם בתחום סובייקטיבי ונזיל, כגון הרגשה ומחשבה.

לכן, האדם נדרש להתבונן באופי המדינה שאסרה התורה, ולהפעיל את שיקול הדעת האם עיר זו או אחרת עלולה להיכנס אצלו תחת תודעת המדינה, על אף שהמעשה לכשעצמו אינו נכלל בה.

כדי לבסס ולהדגים זאת נסקור את האיסור החמור גילוי עריות, שבו האבק נאסר, ונראה איך תחומי ההלכה נקבעים על פי הבנת כוונת התורה, ומה עלול להביא אדם לתודעה וכוונה חטא.

ד. גילוי; עריות

כפי שטענו, השאלה מהו האבק מתנהלת בזירה של 'כוונת התורה', ובהתאם לכך בכוונת האדם. בשלב זה נערוך השוואה בין הבנות מעט שונות מהו 'גילוי עריות', ועל פיהן נראה איך היחס לאבק שלהן משתנה.

איסור גילוי עריות נכתב בספר ויקרא (כח, ו): "איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו לגלות ערוה". זהו איסור כללי, ובמשל שהצענו הוא נמשל למדינה, כיוון שהוא מדבר על תחום רחב שעוד אין הוא מפורט מספיק ליישום. לכן, התורה מפרטת את גבולות המדינה, והם האיסור לקשר עם: אם, אשת האב, אחות, נכדה, אחות האב והאם, אשת אחי האב וכו'.

בשלב זה, אנו יודעים מי אלו העריות, אך איננו יודעים מה הדבר האסור בהן. כלומר, ערי העברה מדברות רק על צד אחד של העברה, על הנשים האסורות, אולם הפעולה האסורה ניתנת לפרשנות, הדבר הוא עילה לכך שאבק פעולת העברה נאסר. בפשט המילים: "לא תקרבו לגלות ערוה", כמובן שלא מדובר על מרחק פיזי, אלא על פעולה דומה, אבק שהוא העברה בכך ש'ערי' האיסור ניתנות לפרשנות רחבה.

בשלב זה אנחנו מגיעים למעשייה תמוהה המופיעה בסוף פרק בן סורר ומורה במסכת סנהדרין:

אמר רב יהודה אמר רב: מעשה באדם אחד שנתן עיניו באשה אחת והעלה לבו טינא ובאו ושאלו לרופאים ואמרו "אין לו תקנה עד שתבעל" אמרו חכמים "ימות ואל תבעל לו" "תעמוד לפניו ערומה" "ימות ואל תעמוד לפניו ערומה" "תספר עמו מאחורי הגדר" "ימות ולא תספר עמו מאחורי הגדר".

(סנהדרין עה, א)

המעשייה מתחילה בתיאור המצב התודעתי של האדם החולה, והקדימה לכך "מעשה באדם שנתן עיניו באשה אחת". אנחנו רואים שדעתו של האיש הייתה דווקא על האישה, והחולי הוא רק דבר שהתלווה לזה⁴. לפי דיוק זה, מובן מדוע נאסר בסיפור הנ"ל אפילו דיבור מאחורי הגדר. דיבור זה אינו דיבור סתמי עם אישה אלא דבר הנמשך ישירות מהתאוה של אותו אדם לבוא על האישה, ובמקרה כזה ודאי שיש קרבה לגילוי ערווה⁵.

נוסיף דיוק בלשון הגמרא: "מעשה באדם אחד". מילים אלו גורמות לקורא להתמקד בסיפור כשלעצמו, ולהבין שמדובר בדוגמה ספציפית לאיסור רחב המתפרש אחרת לגבי כל אדם, ותלוי בשאלה מה כוונת האדם.

הדברים שנאמרו כאן מובנים אם נניח שהאישה הזו היא אחת מאותן עריות המוזכרות בתורה, שהרי הן נאסרו בכל דבר העלול להביא לגילוי ערווה. והרי דעת אותו האיש, אפילו בשיחתו עימה מאחורי גדר, היא על עברה חמורה זו של גילוי עריות.

אך, קורא המעשייה משתומם כשהגמרא ממשיכה:

פליגי בה ר' יעקב בר אידי ור' שמואל בר נחמני חד אמר אשת איש היתה וחד אמר פנויה היתה.

בשלמא למאן דאמר: "אשת איש היתה" – שפיר.

אלא למאן דאמר: "פנויה היתה" – מאי כולי האי?

אנו יחד עם הגמרא שואלים: "למאן דאמר פנויה הייתה מאי כולי האי?". הרי אנחנו יודעים שאישה פנויה אינה אסורה בגילוי עריות! רב פפא ורב אחא מציעים את שתי אפשרויות מדוע גם אישה פנויה נאסרת עליו ככל העריות:

רב פפא אמר: משום פגם משפחה. רב אחא בריה דרב איקא אמר: כדי שלא יהו בנות ישראל פרוצות בעריות.

תירוצו של רב פפא מניח שעיקר החטא כאן הוא פגם המשפחה והתוצאה התדמיתית שיוצאת מהפריצות. לעומתו, רב אחא אומר שעיקר החטא הוא פריצת גדר, ואנו שואלים: איזו גדר? משום מה אסור לדבר עם אישה מאחורי גדר?

4. כך דייק בשו"ת הרדב"ז ד, ב.

5. כך כתב גם הרב משה פיינשטיין בשו"ת אגרות משה אבן העזר מד, בעקבות מספר פוסקים לפניו.

הגמרא ממשיכה :

ולינסבה מינסב? לא מייתבה דעתיה. כדר' יצחק, דא"ר יצחק: מיום שחרב בית המקדש ניטלה טעם ביאה וניתנה לעוברי עברה. שנאמר: "מים גנובים ימתקו ולחם סתרים ינעם".

כאן אנחנו מקבלים תמונה ברורה מדוע החמירו עליו כל כך חכמים. כאשר הגמרא מציעה פתרון – לשאת אותה ולהתרפא בלי עברה, היא מייד עונה שמחלתו הייתה העברה ורצונו הוא זימה. אם הייתה לו רפואה במקרה והיה נושא אותה כהלכה וכך מתרפא, לא היינו מגיעים למצב שבו אנחנו אומרים לו למות ולא לדבר עימה מאחורי גדר. רק משום שהעברה היא כל מטרתו ולשם הוא נושא את עיניו לאורך כל המשא ומתן, לא ניתן לו לקיים שום קשר איתה.

עוד נקודה שמובהרת כאן היא שהגמרא מציעה לו לשאת אותה ולבוא עליה כהלכה לאחר שהרופאים אמרו שמספיק לו רק לדבר איתה מאחורי גדר. אפשר להבין שגם הדיבור מאחורי גדר לא היה דיבור תמים, אלא אבק של אותה ביאה.

לסיכום שלב זה, הגמרא לוקחת כמוכח מאליו שגילוי עריות במהותו הוא איסור כללי על כל מה שעלול להביא אדם לפריצות עם אחת העריות דווקא. על כך אין עוררין, אלא שרוב שמואל בר נחמני אומר שהאיסור קיים גם במי שאינה מהעריות המפורשות בתורה, ובהמשך מתרצים את שיטתו.

כעת נציג שתי שיטות מרכזיות בהבנת הסוגייה, ודרךן את הבנת מעמדה של פעולה שאינה אסורה בפירוש, אך נאסרת בעקבות כוונת האדם.

ה. שיטת הר"ן

עד כה ראינו את החילוק בין זהות האישה הנאסרת לבין הפעולה הנאסרת. אך, בשיטת הר"ן אנחנו מוצאים קריאה אחרת לגמרי של הפסוקים בתורה.

בכולהו לאוי דגלוי עריות – אמרינן יהרג ואל יעבור. והכי מוכח בפרק בן סורר ומורה, דאמרינן התם: "מעשה באדם אחד..." ובודאי שדברים הללו אינן גלוי עריות ממש, אלא שעובר בהן בלא תקרבו לגלות ערוה' שהוא לאו דגלוי עריות.

(ר"ן עבודה זרה ט, א)

המילים "לא תקרבו" אינן מוסבות אך ורק על המילה "לגלות", שמתייחסת למעשה, אלא גם על המילה "ערווה", המתייחסת לאישה שאיתה נעשה המעשה. לפי הר"ן, הגדרת גילוי עריות ברורה לגמרי ויש בה שתי ערים: בפעולה האסורה – "לגלות" – ביאה, ובאישה האסורה – "ערווה" – כל אחת מהעריות המפורשות בתורה.

החידוש הוא שבנוסף לאיסור הזה יש לנו אזהרה כוללת של "לא תקרבו", שאוסרת את כל הערים שעלולות להיות דומות לאחת מהערים שפירטנו. בין אם אין גילוי ממש ובין אם אין היא עריות ממש, עדיין יש כאן שני מרחבים שבהם אדם יכול להכניס את המקרה שבו הוא נמצא לתוך גדרי האיסור בעזרת תודעתו, על אף שאינה האיסור המפורש בתורה.

לפי הר"ן, אין קושי בסוגייתנו. כמו שמעשה שאינו מוגדר אסור משום אביזרייהו, כך גם אישה שאינה חלק מהאיסור תהיה אסורה משום אביזרייהו של אישה ערווה. אם כן, התירוץ שנתנה הגמרא "משום פגם משפחה" מתלווה לאיסור הכללי של גילוי עריות, שהרי דעתו בשניהם זהה – לבוא על האסורה לו.

לכן, הר"ן מגדיר פה בצורה ברורה תחום שלם של פעולות, שאינן אסורות בפירוש אלא מקרבות את האדם לגילוי הערווה וכולן נאסרות מהתורה. איך מגדירים את התחום שבו הפעולות מקרבות את האדם לגילוי עריות?

הגדיר זאת הנימוקי יוסף בצורה קולעת:

אבל היכא שגזרו שיהרג כל הנקרא בשם יהודי, על שאינו עובד כוכבים, וזה כדי שלא יכירוהו מפני פקוח נפש משנה מלבושו כמלבושם ובורח – מותר. דלא דמי לאין מתרפאים מעצי אשרה, וכן לההיא דגלוי עריות דאמרין: 'ימות ואל תספר עמו מאחרי הגדר' – דהתם הוא שבדעתו ורצון בחירתו ליהנות מן האיסור, וכדי שלא יבא להמשך ולהכשל בעבירה ההיא או שלא יהו בנות ישראל פרוצות בעריות, החמירו בלאו דהנך העבירות כעבירות עצמן.

(נימוקי יוסף בבא קמא מ, א)

הנימוקי יוסף מסביר שיש תחום שבו אם האדם נהנה מהאיסור – הדבר אסור עליו כעצם האיסור. המקרים שהוא נותן דוגמה לכך שהתודעה של האדם היא שמשנה את פעולתו הם מקרים שבהם כאשר יכוון כוונה מסוימת, היא תהיה זהה לזו של עובר העברה ממש. הדוגמה שלו היא סוגייתנו בסנהדרין, שבה האדם התכוון להנות מגילוי עריות וזה מה שגרם לאסור את פעולתו, אבל אם היה עושה את אותה הפעולה כשכל כוונתו רק להישאר בחיים ואין לו עניין בהנאה מ'מדינת האיסור' – הדבר יהיה מותר לכתחילה.

בספרו 'במסילה העולה' על מסכת פסחים⁶, מו"ר הרב שילת מפרש שהדבר אינו איסור דאורייתא כמו כל העריות, אלא גזרת חכמים על תחום האבק של גילוי עריות. החידוש כאן הוא שניתן בידם כוח 'לספח' גזרה זו לתוך 'ייהרג ואל יעבור', משום שיש לחכמים

כוח לבטל דבר תורה ב'שב ואל תעשה'. כאן חכמים גזרו כדי להתרחק משלוש העברות החמורות האלו, ולא משום שביאה על פנויה היא כביאה על ערווה.

ו. שיטת הרמב"ם

בשביל להבין מה אופי המדינה על פי הרמב"ם, נראה את החלק במורה הנבוכים שבו הוא מסביר את טעם איסורי העריות:

איסור העריות כל עניינו למעט במשגל, לשנוא אותו ושלא יבקש ממנו כי אם מעט מזעיר [...] ומכיוון שביאתן [של העריות, הע"ש] נאסרה לחלוטין והורתענו מזאת הרתעה חזקה ביותר, כלומר, במיתת בית-דין ובכרת ואין אפשרות לבוא על אלה, יש ביטחון שלא נתקרב אליהן והדעת מוסחת מהן.

(מורה הנבוכים ג, מט)

מכאן אנחנו רואים מהי גישת הרמב"ם ביחס למדינת גילוי עריות. קרובות האדם נאסרו עליו כי בהכרח הוא מצוי בסביבתן. התורה מנטרלת מהקרובות את הממד המיני כשהיא מקדימה צעד ואוסרת אותן לגמרי אפילו בקידושין. המטרה היא הרחקת הזימה מהסביבה היומיומית של האדם. המדינה שהתורה מנסה לתחום כאן, לפי הרמב"ם, היא כל אזכור מיני בחיי השגרה של האדם מחוץ להקשר מצומצם בנישואין.

עד כאן הוסבר מדוע נאסרו העריות דווקא, אבל מה הגילוי שבו הן נאסרו?

וכבר ידעת שאסור לנו להנות בערוה על אי זה צד שיהיה ואפילו בראית העין – והוא שיכוון להנות. כמו שבארנו בהלכות איסורי ביאה.

(מורה נבוכים ג, מט)

אנחנו רואים כאן המשך של אותו טשטוש בהגדרת המעשים האסורים, ואיסור רק על תוצאה מופשטת "שיכוון להנות", ללא פירוט אילו דברים אסורים מחמת שיובילו לתוצאה זו. כל זאת, כאמור, אך ורק בערווה.

לכן, אם התורה אוסרת את אבק הפעולה בכך שהיא מגדירה את הפעולה על פי מטרה בצורה מופשטת, גם ערים שלא היו עד כה בתחום המוגדר של מדינה זו נאסרות, כאשר שייך בהן משהו מאופי המדינה (זליגה של זימה לחיי היומיום). כך ניתן לבחון מהו המעשה המותר – על פי השייכות שלו במדינה.

טענתנו שהרמב"ם פסק להלכה שיש איסור אבק קרבה בעריות, אינה שהרמב"ם סבר שיש איסור אביזרייהו בגילוי עריות, אלא כוונתנו היא שהוא אוסר דברים התואמים להגדרתנו הנ"ל בתחום המעשים.

ואכן הרמב"ם כותב להלכה בספר המצוות דברים ברוח זו:

שלא ליקרב לעריות בדברים המביאין לידי גילוי ערווה, כגון חיבוק ונישוק ורמיזה וקפיצה, שנאמר "אל כל שאר בשרו, לא תקרבו לגלות ערווה" (ויקרא יח, ו); מפי השמועה למדו שזו אזהרה לקריבה המביאה לידי גילוי ערווה.

(ספר המצוות, מצוות לא תעשה שנג)

האיסור כאן הוא להתקרב לאחת מהעריות בדברים המביאים לידי גילוי ערווה. בניגוד לדברים שנאסרו ונומקו בעזרת תוצאתם הרעה, כאן דברים המובילים לתוצאה נאסרו ללא פירוט מה הם מלבד כמה דוגמות, אלא מתוארת תוצאה שלילית ואומרים שכל דבר המוביל לכיוונה – גם הוא אסור. חוץ מלהשתמש במושג 'אבק', אנחנו רואים כאן את כל המאפיינים של איסור אבק במעשה שמביא לידי גילוי ערווה אחת מהעריות. אם כן, מדוע הרמב"ם בוחר שלא להזכיר כלל את אחד מהמושגים 'אבק' או 'אביזרייהו'?

כעת נגיע למקור המשמש דוגמה אצל רבים לאיסור האבק בגילוי עריות, ונראה את התפנית שהוא מקבל בפסיקת הרמב"ם:

מי שנתן עיניו באישה וחלה ונטה למוות, ואמרו רופאים אין לו רפואה עד שתיבעל לו, אפילו הייתה פנויה, ואפילו לדבר עימו מאחורי גדר – אין מורין לו בכך, וימות ולא יורו לו לדבר עמו מאחורי הגדר. שלא יהיו בנות ישראל הפקר, ויבואו בדברים אלו לפרוץ בעריות.

(רמב"ם יסודי התורה ה, ט)

אכן מוזר. אחרי שראינו איך הרמב"ם חוזר וכותב את כל ההרחקות אך ורק בערווה, פתאום הוא מתנסח בכוונה בצורה הפוכה, "אפילו הייתה פנויה".

הסיפור מצריך קריאה מדוקדקת: ראשית, אדם חולה אינו נמצא בגדרי המדינה של "פריצות בחיי השגרה" שציינו על פי שיטת הרמב"ם, ועל פניו אין לחשוש שאדם חולה הוא פרוץ גדר, שהרי המצב שלו גם ככה אינו שגרתי. שנית, גם אם נגיד שהוא פרוץ, לא מצאנו זכר לגילוי עריות בפנויה.

לכן, נראה לומר שכשהרמב"ם כותב שהאדם "נתן עיניו באישה", הוא תיאר שלב בסיסי להבנת הדמות: האיש הזה פרוץ בעריות, ומי שפרוץ בעריות – נכנס למדינת גילוי העריות גם אם אין מדובר בפירוש על מעשה אסור. מבחינתנו, כל הקשר מיני שבו הוא יימצא חשוד על פריצות. מה שהרמב"ם עושה בהלכה זו הוא לתאר מצב שגרתי שבו האדם הזה גרם לכך שתיאסר עליו האישה כי הוא, בעזרת כוונתו ותודעתו, הכניס אותה לגדרי המדינה של זימה בחיי היום-יום. כעת, אחרי שכל דבר שהוא יעשה עימה חשוד על פריצות – יש עילה לאסור אותה עליו.

כדי לפתור את הבעיה השנייה, נלך בדרכו של הרב נחום אליעזר רבינוביץ זצ"ל בפירושו יד פשוטה:

הואיל ואין כאן עריות למה לא התירו לו? והביא שני התירושים גם יחד שהרי אינם סותרים זה לזה [...] ברם כיון שמן התורה אין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש, איך אסרו חכמים דבר זה? לפיכך מפרש רבינו ש"אין מורין לו בכך", אבל אם עבר ועשה על דעת עצמו, באמת אין כאן איסור.

(יד פשוטה יסודי תורה ה, ט)

בפירוש זה נפטרנו מניסיונות דחוקים להעמיד את דברי הרמב"ם באביזרייהו ובדברים אחרים שאינם מפורשים בדברי הרמב"ם, הואיל שאינו רואה את ההוראה כחלק מאיסור גילוי עריות. לפיכך, מצאנו שהרמב"ם מתייחס לכל הפעולות שנמצאות בתחום האבק כאסורות מדאורייתא מחמת גילוי עריות, רק כאשר הן נעשות באחת מן העריות. לעומת זאת, כאשר אין מדובר על אחת מהעריות – חל איסור להורות לו, אבל לא מחמת גילוי עריות, אלא כדי "שלא יהיו בנות ישראל הפקר". אם עבר, לא עבר על איסור דאורייתא או על תקנה דרבנן. הדבר מיושב היטב בדברי הגמרא, שמניחה לאורך כל הדרך שהאיסור חל באבק העריות, ונדרשת לתירוצם של רב פפא ורב אחא, מדוע לאסור אף במי שאינה ערווה.

נחידד כאן דבר חשוב שעולה גם מדברי הרב רבינוביץ. הרמב"ם אינו כותב את ההלכה הנ"ל בצורה שפונה לאדם החוטא, אלא בעיקר בצורה הפונה לקהל ואומרת לו: "אין מורין לו [לחוטא, הע"ש] בכך". מה אין מורין לו? אין מורין לו לעבור, אך בשום מקום לא נכתב שיהרג על כך.

מה התועלת באיסור על הוראה על דבר שאינו אסור לאדם הפרטי? ניתן לומר שהדבר משום שהציבור אינו מבין את מורכבות הדברים, והחלוקה בין המותר לאסור, ומנקודת מבטם יש כאן פריצות בציבור, שהרי אינם יודעים מה עשה עימה מאחורי הגדר. כיוון נוסף שניתן להציע הוא שהוראה כזו 'משתפת' את בית הדין בהתנהגות ומעשה של אותו אדם פרוץ, אם ינהג האדם בהנהגה בעייתית של פריצות, לא רוצה הרמב"ם שבית הדין יורה לו לנהוג כך אלא שיעשה זאת מעצמו.

בחזרה לשאלתנו הראשונה: הרמב"ם הבין שמדובר בגזרה מיוחדת בסוגייתנו, שאף היא לא הייתה גזרה גמורה, אלא רק הימנעות מהוראה לעשות כן. זו הסיבה שהוא לא פסק הלכה על המושג 'אביזרייהו'. מבחינתו אבק העברה תמיד ייאסר, כי זו משמעות המצוות – הרחקה מתודעה מסוימת. סיפורנו עוסק במבט של בית הדין על האבק, מתי הם מספיק בטוחים בהבנתם את הסובייקט, עד כדי שיוורו לו להימנע ממעשה מסוים, כי בשבילו הוא

אבק עברה. אך, במצב אידיאלי – האדם יגדור את עצמו מהאבק, עוד לפני התערבות בית הדין.

ז. סיכום

ראינו במאמר זה כיצד התורה מעצבת את דעתו של האדם דרך התפרטות הציוויים מהפסוק הניתן לפרשנויות רבות. פעמים שמשמש הציווי אידיאל, ופעמים שיורד עד לחיי המעשה שבהם יש לאדם צורך בהכרעת הלכה. אך, התורה מדי פעם נוקטת בכלי הנקרא איסור 'אבק', שבו היא עושה קפיצה לחיי המעשה כאשר היא מבקשת מהאדם להכריע כל מקרה לגופו. ההכרעה נעשית על פי הבנתו מה הייתה מטרת התורה כאשר היא אסרה מקרה אידיאלי, ומה התודעה שהיא ביקשה למנוע, ומתוך זה לשאול האם הוא עלול להיכנס למצב תודעתי זה, על אף שאינו עושה פעולה מפורשת. דברים אלו הם תחום אפור שבו כל מקרה מוכרע לגופו.

בהמשך ראינו את עקרונות אלו ממשיכים בגמרא המדברת על "איש אחד שנתן עיניו באישה אחת", וראינו איך תודעתו של האדם מעצבת את פסיקת ההלכה לגביו. ראינו איך הר"ן והרמב"ם קראו את הפסוקים בצורה שונה, ולפיכך הבינו את גבולות האיסור ואת תודעת האדם החוטא בצורה שונה, ופסקו הלכה בהתאם לכך, אם האיסור משום אבק ואם הוא משום אביזרייהו.